Slutrapport för projektet
Kulturarv och volontärer

Anna Hansen, Jamtli

Innehåll

Innehåll 2
Projektets organisering 3
Sammanfattning 3
Bakgrund och syfte med projektet 3
Teori- och metod 5
Begreppet volontär/volontärarbete 5
Det civila samhället och den sociala ekonomin 6
Inre och yttre gynnsamhet 7
Projektets huvudsakliga resultat och effekter 8
Projektets förhållande till tidigare forskning 9
Resultatets relevans för kulturmiljön, kulturarvet och kulturmiljöarbetet 11
Kvarstående arbetsinsatser – manusinlämning, publiceringsplanering 11
Resultatspridning - nuläge och framtidsläge 11
Referenser 12

Projektets organisering

Projektet Kulturarv och volontärer pågick under perioden maj till och med december 2011. För projektet ansvarde Stiftelsen Jamtli, box 709, 831 28 Östersund. Projektet leddes av fil. Dr. Anna Hansen (f. 1975) som är historiker som arbetar som forskningschef på Jamtli (anna.hansen@jamtli.com). Hon ansvarade för att organisera arbetet och att analysera materialet i undersökningen, samt för att sammanställa resultaten i en forskningsrapport. I projektet medverkade också fil. mag. Malin Wolczynska (f. 1979), antikvarie vid Jamtli, numera projektledare vid nordiskt centrum för kulturarvspedagogik. Hon är konstvetare och föremålsantikvarie som arbetat med materialinsamling och intervjuer i projektet. I slutfasen har också Charina Knutson (f. 1972), biträdande museichef på Jamtli, varit behjälplig i korrekturläsning och granskning av forskningsrapporten.

Sammanfattning

Projektet har undersökt om det finns volontärer knutna till svenska kulturarvsplatser, vad de i så fall gör, hur attityden till volontärer är bland kulturarvsplatser och om det skapas undanträngningseffekter där man arbetar med volontärer. Genom enkäter som skickats till stora och små museer, arkiv och hembygdsföreningar i hela Sverige, men framför allt i Jämtlands län, har ett material samlats in som visar på många olika tendenser. Volontärer definierades i detta projekt, och förklarades i den enkät som användes, som en person som frivilligt och utan ersättning utför en syssla som inte är till gagn för volontären själv eller hans/hennes närmaste familj. Trots denna till synes självklara förklaring har undersökningen visat att det ibland är svårt att definiera vad som är volontärarbete. Flera kulturarvsplatser uppger att de inte har volontärer, men nämner sedan uppgifter som utförs av volontärer. Studien har också visat att det förekommer volontärarbete vid många kulturarvsplatser och att det arbete som utförs är av vitt skilda slag. Ett viktigt resultat är att det finns en syn på volontärarbete som något problematiskt på många ställen, inte bara för att det kan skapa undanträngningseffekter, utan också för att det finns oklarheter kring ansvar för volontärer och försäkringsfrågor. Hur man ser på volontärernas arbete styrs framför allt av hur de organiseras, där man ofta ser det som positivt att ha volontärer organiserade i en förening som hjälper till, medan det ses som problematiskt att organisera volontärerna som individer i kulturarvsplatsens egen regi.

Bakgrund och syfte med projektet

Man räknar idag med att över hälften av alla svenskar på något sätt är engagerade i frivilligt arbete.[1] De flesta av dessa är engagerade genom någon sorts förening. Sverige har en lång tradition av ideellt arbete inom olika föreningar och i folkrörelser, där det ofta handlar om politik, nykterhet eller religion. Bland föreningarna som omfattar ideellt arbete utgör idrottsföreningar den största gruppen. Eftersom kultursektorn ofta läggs samman med idrott i statistik är det svårt att få någon uppfattning om hur det ideella arbetet inom kultursektorn ser

[1] *Nationell rapport avseende Sveriges arbete för att nå Europeiska unionens gemensamma mål för volontärverksamhet*, 2007.

ut och ännu svårare att finna uppgifter om kulturarvssektorn. I många andra länder är volontärarbetet organiserat på ett annat sätt, där olika företag och organisationer tar emot och organiserar volontärer. Detta har emellertid inte fått något genomslag i Sverige. Här är det vanligtvis olika former av föreningsarbete som avses då man diskuterar ideellt arbete eller frivilligarbete och 86% av dem som utför frivilligt arbete är medlemmar i den organisation de arbetar för.[2] När man pratar om volontärarbete för det ofta tankarna till att man reser till att annat land för att arbeta ideellt, även om innebörden av de tre begreppen i princip är den samma.

Oavsett organisationsform bidrar volontärarbetet till samhället. Dels för att det skapar en meningsfull tillvaro för dem som deltar i volontärarbetet, dels för att deras arbete bidrar till en bättre tillvaro för andra, men också rent ekonomiskt. Kanske är det detta som gjort att det finns en uttalad önskan från kulturminister Lena Adelsohn Liljeroth att kulturorganisationer ska engagera volontärer i större utsträckning.[3] Jämställdhetsminister Nyamko Sabuni är inne på samma spår då hon säger att ”Sverige har en lång tradition av ideellt engagemang för att hjälpa våra medmänniskor och uppmärksamma samhällsproblem. En viktig utmaning för det civila samhället är att attrahera människor som aldrig varit aktiv i en förening förut”.[4] Men varför vill man då från EU och svenska staten ha volontärer? EU har ett tydligt uttalat mål med sin ungdomspolitik att ”främja ungas volontärverksamhet” för att höja ungdomars anställningsbarhet, ge dem arbetslivserfarenhet och ”stärka ungdomars demokratiska engagemang och aktiva medborgarskap”.[5] Man har alltså slagit fast att volontärarbete är någonting som är bra för individerna som utför det. Detta gäller inte bara ungdomar utan också äldre. ”To promote voluntary work among older people in Europe, particularly of those at risk, is one of the most important goals on the EU political agenda” skriver man i en rapport.[6] Samtidigt finns en oro uttryckt från fackligt håll om att volontärer kan skapa undanträngningseffekter. Fackförbundet DIK, som är stort inom kulturarvssektorn, skriver till exempel på sin hemsida ”att regelbundet använda volontärer i den ordinarie verksamheten riskerar dock att undergräva institutionernas professionella kunskap, kompetens och kvalitet.”[7] Det finns en vilja att värna om den anställdes professionella ställning, genom att markera att det är arbetsuppgifter som kräver kunskap och kompetens och som därför inte kan utföras av vem som helst.

Volontärerna kan därmed ses på olika sätt. Dels som en tillgång och resurs för kulturarvsinstitutioner, dels som ett hot mot personalen vid de samma. Det råder en stor osäkerhet kring hur man ska hantera volontärer så att deras arbete ger ett mervärde, så att de själva känner sig värdefulla och så att personalen inte upplever sin ställning som hotad. Det finns emellertid väldigt få undersökningar som berör detta spänningsförhållande mellan volontärer och personal och som ser på om undanträngningseffekter verkligen skapas. Denna studie diskuterar just detta.

Undersökningen ser på vad som gör att kulturarvsplatser av olika slag i Sverige lockar volontärer eller att de inte vill ha volontärer. Med kulturarvsplatser avses större och mindre organisationer och besöksmål som har som huvudsyfte att visa kulturmiljöer eller kulturhistoria. Det kan vara allt från de stora statliga museerna till hembygdsgårdar. Syftet är att undersöka vilka faktiska och upplevda problem som finns med att arbeta med volontärer

---

[2] Filip Wijkström, 1999, s. 8.
[3] SVT kulturnyheterna 2 december 2010:
http://svtplay.se/v/2255083/sa_fort_man_foreslar_nagot_sa_letar_folk_upp_problem
4 Regeringen utbildningsdepartementet. Pressmeddelande 16 februari 2011:
http://www.regeringen.se/sb/d/14066/a/161193 (2011-12-15)
[5] *Nationell rapport avseende Sveriges arbete för att nå Europeiska unionens gemensamma mål för volontärverksamhet,* 2007, s. 15.
[6] *Volunteering by older people in the EU*, 2011, s. 5.
[7] DIK, http://www.dik.se/artikel/10027/volontarer-pa-arkiv-bibliotek-och-museer (2011-12-14)

vid kulturarvsplatser samt att ta fram goda exempel på tillfällen där volontärarbetet har fungerat väl, det vill säga att det skapat mervärde utan att skapa undanträngning. I centrum står frågor kring de hinder som finns för institutioner att arbeta med volontärer. Det är många olika faktorer som måste beaktas i denna komplexa situation. Det är arbetsrättsliga regler, så som lagstiftning och fackförbundens hållning, vilka alla värnar om de anställdas rättigheter. Det handlar om att rekrytera volontärer och erbjuda dem spännande och utvecklande arbetsuppgifter och att de har en plats i organisationen. En central fråga är också hur förhållandet mellan personal och volontärer ser ut och om undanträngningseffekter förekommer eller upplevs. Också frågor utifrån volontärernas perspektiv belyses. Vilka är det som blir volontärer? Varför blir de volontärer? Vad hindrar människor att blir volontärer? Vilket är mervärdet för volontärerna själva?

Målet är att få en överblick över hinder och möjligheter förknippade med volontärer vid kulturarvsplatser som kan fungera som ett underlag för framtida riktlinjer för olika slags verksamhet. Utgångspunkten är att anlägga två olika perspektiv. Det ena är volontärperspektivet där en kartläggning görs av vilka som engagerar sig som volontärer, vad de gör och varför de gör det. I detta ingår också att bedöma vilka insatser som krävs av institutioner för att få till väl fungerande arbetsformer. Det kan vara att avsätta arbetstid, ge viss utbildning, särskilja vissa arbetsuppgifter, ställa i ordning en speciell plats för volontärerna eller dylikt. Den andra delen har ett organisationsperspektiv, som undersöker vad organisationerna vinner på att ha volontärer och vad som krävs av dem för att få det att fungera. Detta projekts huvudfokus kommer att ligga på det spänningsförhållande som finns i att ha både anställd, utbildad personal och volontärer.

Teori- och metod

Volontärarbetet i Sverige i dag är främst organiserat på traditionellt vis, i olika föreningar. Detta är ganska okontroversiellt. Det som leder till ifrågasättande och gränsdragningar är när det börjar bli en kamp mellan volontärer och professionella om positioner, när volontärer och professionella finns inom samma organisation och delvis har liknande, eller rentav samma, arbetsuppgifter. För att kunna undersöka detta behöver några teoretiska begrepp definieras närmare.

Begreppet volontär/volontärarbete

I Sverige har man under lång tid talat om ideellt arbete eller frivillgarbete. I engelskspråkiga länder finns benämningar som ”philantropy” eller ”charity”. De senaste åren, och kanske för att få en gemensam begreppsapparat inom EU, har man emellertid allt mer talat om volontärarbete. Frivilligt arbete eller ideell verksamhet är kanske tydligare för många, men ofta förknippas detta enbart med att engagera sig i olika ”frivilligorganisationer” (ideella organisationer) som i sin tur organiserar och strukturerar arbetet. I denna undersökning har volontär använts som benämning på *personer som frivilligt och utan ersättning arbetar för någon annan än sig själv eller den omedelbara familjen, t.ex. en organisation av något slag*. Det är viktigt att arbetet är utan ekonomisk ersättning eftersom det skapar krav eller förväntningar på prestation och därmed tar bort frivilligheten i arbetet. En viktig aspekt av

volontärarbetet är att det ska vara nyttigt. Det behöver inte ha bevisad nytta, men för den som utför arbetet ska det kännas nyttigt och att arbetet är meningsfullt.[8]

Begreppet ”organisation” i definitionen kan både betyda en ”frivilligorganisation” eller en förening med en majoritet av volontärer som arbetar i och det kan betyda en organisation som är ett företag, en stiftelse eller offentligt och som har en majoritet av anställd personal, men som också engagerar volontärer. Volontär är emellertid ett begrepp som ännu inte helt slagit rot i Sverige. Ofta förknippas det med att man åker iväg till ett annat land och arbetar där under en period. I denna text har vi emellertid valt att använda begreppet volontär synonymt med frivilligarbete/ideellt arbete.

Det civila samhället och den sociala ekonomin

Medan tidigare forskning mest har ägnat sig åt de stora folkrörelserna har man under 2000-talet allt mer övergått till att tala om det civila samhället i stället. I civila samhället ingår bland annat de traditionella folkrörelserna, men också annat arbete som olika individer gör utan ersättning – i organisationer, företag, föreningar, klubbar med mera. Det civila samhället brukar vanligtvis också definieras så att det också inkludera familjelivet och sociala nätverk.[9] Detta är dock inte entydigt. Andra definitioner av det civila samhället menar att det är det som inte är offentlig sektor, näringsliv eller familj/släkt/hushåll, men däremot relationer till vänner och grannar. Det vill säga att det civila samhället omfattar föreningar, frivilligorganisationer och individuella frivilliga insatser inom andra sektorer, till exempel att vara klassförälder i en skola, oavsett om den är privat eller offentlig, liksom om man hjälper en granne.[10] Tidigare forskning har också pekat på föreningarnas och de ideella organisationernas roll i det civila samhället som opinionsbildare och att vara medborgarnas röst. Föreningar och det civila samhället är viktigt för att skapa nätverk av människor eller gemenskaper.[11]

Ibland använder man begreppet social ekonomi. I en motion från miljöpartiet 2005 definieras social ekonomi som verksamheter som ”har ett samhälleligt mål för sin verksamhet där den ekonomiska delen och eventuell vinst endast är ett medel för att uppnå detta.”[12] Inom den sociala ekonomin förekommer såväl frivilligt arbete som professionellt arbete, det vill säga både volontärer och anställda. På detta sätt liknar begreppet social ekonomi och civilt samhälle varandra, även om man betonar olika aspekter av denna sektor. Man skriver vidare att ”den sociala ekonomins verksamheter uppstår ofta när den offentliga sektorn, eller det lokala privata näringslivet, brister eller drar sig ur sitt åtagande i ett lokalt område.”[13] Den sociala ekonomin, liksom det civila samhället är således arenor där människor tar initiativ och griper in för att bidra till samhället som helhet.

För denna studies del är det av betydelse att kunna konstatera att volontärverksamheten tillhör det civila samhället och den sociala ekonomin, oavsett om den sker inom en hembygdsförening, vänförening eller annan typ av förening eller som individuell insats för ett museum inom den offentliga eller privata sektorn. Det som definierar det civila samhället är

[8] *Fria viljor lyfter Sverige*, 2005, s. 26 f.
[9] Agneta Stark & Robert Hamrén, 2000, s. 17
[10] *Genus och civilt samhälle*, 2004, s. 10 f.
[11] Wijkström, 1999, s. 11.
[12] Motion 2005/06:Fi229 Social ekonomi – en sektor med möjligheter, kapitel 4. Motionen fick avslag, men innehåller en del intressanta definitioner kring social ekonomi.
[13] Motion 2005/06:Fi229 Social ekonomi – en sektor med möjligheter, kapitel 4.

just att man kan välja vilka sammanhang man vill ingå i och hur djupt detta engagemang ska vara.[14]

Sammankopplat med det civila samhället är också begreppet medborgarskap. Betydelsen av begreppet har förändrats från att handla om att vara medlem i en stat till att omfatta en rad olika relationer i samhället. Aktivt medborgarskap handlar därför också om engagemanget i det civila samhället.[15] I stället för att vara medborgare i en stat kan man numera säga att man är medborgare i ett samhälle och man förväntas förhålla sig till samhällets olika delar på ett aktivt sätt. Det aktiva medborgarskapet har blivit så viktigt att exempelvis EU har ett eget program för att främja detta.[16]

Inre och yttre gynnsamhet

Alix Slater är en Brittisk forskare som har undersökt föreningar och klubbar som har anknytning till museer i Storbritannien. Han har kategoriserat dessa i tre grupper, baserat på hur involverade de är i museets verksamhet. I ena änden av skalan finns de sociala klubbarna som helt drivs av volontärer, oberoende av museet, med liten koppling till museets strategier och utan planer för utvärdering, marknadsföring eller insamling. Därefter följer ”Public Members’ Scheme”, som Slater i sin tur delar in i undergrupper. Föreningarna i denna kategori är mer utåtriktade än de sociala klubbarna och arbetar mer aktivt med att värva medlemmar och är också närmare knutna till museerna och delaktiga i museernas strategier. I andra änden av skalan finner vi föreningar som är integrerade i museets struktur, där aktiviteterna och planerna är samstämda med museets och det finns olika metoder för marknadsföring, insamling och utvärdering. Dessa benämner Slater ”Integrated Membership Scheme”. Denna typ av organisation sköts ofta av någon ur museets personal.[17]

För att beskriva karaktären hos de olika typerna av föreningar som han identifierat lånar Slater begreppen intra-beneficial och extra-beneficial av Horton Smith. Medan klubbarna som har liten koppling till museerna ofta arbetar med inre gynnsamhet (intra-beneficial),[18] det vill säga att de arbetar för sin egen vinning och gör saker som de vill göra snarare än det som museet vill att de ska göra, är det förmodligen bättre för museet att ha en förening som arbetar med yttre gynnsamhet (extra-beneficial), och som fokuserar mer på museets behov. Slaters slutsats är att hur fördelaktig en förening är för ett museum beror inte på antalet medlemmar, utan på hur de är organiserade. De som styrs och organiseras av museerna själva drivs ofta av yttre gynnsamhet och museerna vinner mer på deras engagemang än de föreningar som har lösare koppling till museerna och som drivs av inre gynnsamhet.[19]

Begreppen inre och yttre gynnsamhet är användbara då man ser på hur museerna ser på volontärerna och hur volontärerna som organisation (inte som enskilda individer) ser på sin roll i förhållande till museet. Var på skalan volontärerna befinner sig påverkar också relationen mellan volontärer och personal eftersom personalen blir olika mycket involverad i volontärernas arbete och organisering.

---

[14] *Genus och civilt samhälle*, 2004, s. 12.
[15] *Genus och civilt samhälle*, 2004, s. 16.
[16] EU:s program för aktivt medborgarskap
http://eacea.ec.europa.eu/citizenship/programme/about_citizenship_en.php (2012-01-13)
[17] Alix Slater, 2007, s. 380 ff.
[18] Slater, 2007, s. 379 och 393.
[19] Slater, 2007, s. 393 f.

Projektets huvudsakliga resultat och effekter

Projektet har tre huvudsakliga resultat: 1) Attityden till volontärer och volontärarbete beror inte på volontärarbetet i sig utan på hur volontärerna är organiserade. 2) Även om definitionen av volontär till synes är enkel så är det ofta svårt att definiera vilka som är volontärer och vad som är volontärarbete i praktiken. 3) Volontärarbete kan skapa undanträngningseffekter, men kan också ge mervärde, både för organisationerna och för volontärerna själva – även om det kanske inte är ett ekonomiskt mervärde för organisationerna eftersom det är kostsamt att engagera volontärer.

Denna studie visar att man kan välja två vägar om man som kulturarvsinstitution vill arbeta med volontärer. Antingen kan man samarbeta med en förening där volontärerna är organiserade, eller så kan man själv organisera volontärerna. Alix Slater har visat att för museerna är det bäst att själv organisera verksamheten, eftersom man då har mer kontroll över vad man får gjort och kan styra in verksamheten så att den svarar mot museets behov, det vill säga att volontärerna har fokus på yttre gynnsamhet. Detta kräver emellertid att man för en dialog med facken och personalen om lämpliga arbetsuppgifter och att dessa tydligt avgränsas, för att tydliggöra att det är ett mervärde som skapas och att detta inte ger undanträngningseffekter. Att i stället organisera volontärerna i en förening gör att fokus hamnar på inre gynnsamhet. Det betyder ofta att museerna inte har lika stor möjlighet att påverka vad man kan få hjälp med. Volontärerna drivs av att göra saker för sin egen vinning och sådant de själva får idéer till. Å andra sida är organiserandet i en förening något som ligger i linje med svenska traditioner och därför mer accepterat av fack och personal. Man ser dem som en samarbetspart och har inte lika stort ansvar för dem. I ett svenskt sammanhang är det därför lättare att få acceptans för att man arbetar med volontärer om dessa är organiserade i en egen förening.

Om man anser sig ha volontärer eller inte beror till stor del på organisationens attityd, snarare än om man verkligen har personer som arbetar frivilligt och utan ersättning. Flera tillfrågade institutioner uppgav att de inte har volontärer, samtidigt som man uppgav att vissa moment eller arbetsuppgifter sköttes av frivilliga. Det finns således ett visst motstånd mot att se volontärerna för det de är, till och med i en del hembygdsföreningar som helt och hållet drivs av volontärer uppger man att det inte finns några som arbetar ideellt.

När det gäller undanträngningseffekterna så är det tydligt att det ser väldigt olika ut på olika ställen. Framför allt bland de institutioner som inte arbetar med volontärer finns en stor oro att volontärerna ska skapa undanträngningseffekter, medan det bland dem som har volontärer finns två hållningar: en som tydligt reglerar vad volontärerna får göra, och som därmed bevakar att det inte blir några undanträngningseffekter och en hållning där volontärerna faktiskt gör samma saker som personalen och därmed riskerar att skapa undanträngningseffekter. Detta kan knytas till graden av professionalisering där större institutioner med fler anställda och starka fackförbund bevakar personalens intresse i högre grad än på mindre ställen där man är beroende av volontärer för att få saker gjorda alls. Just professionaliseringsgraden vid kulturarvplatserna är avgörande för hur man arbetar med volontärer och hur man betraktar volontärer. Större platser med en stor andel, eller enbart, anställd personal har ofta en mer skeptisk attityd till volontärer än mindre platser som helt eller delvis drivs av volontärer.

Det finns en stor medvetenhet om att det tar mycket resurser i anspråk för en organisation att bedriva volontärverksamhet och att man också har stort ansvar för volontärernas utbildning och säkerhet. Många organisationer upplever ändå att det ger ett mervärde med volontärer genom att man kan få verksamhet som annars inte kulle gå att

bedriva, ofta öppethållande av vissa delar, men också ett mervärde genom den specialkompetens som volontärer kan tillföra.

De många volontärer i Sverige som engagerar sig i kulturarvet upplever att detta ger ett mervärde i form av ett socialt sammanhang och en meningsfull tillvaro. I stor utsträckning är det äldre som engagerar sig, vilket både är positivt och negativt. Det är naturligtvis alltid önskvärt att ha volontärer i alla åldrar, av båda könen och från olika etniska grupper. Å andra sidan vet vi att den demografiska utvecklingen gör att gruppen i tredje åldern, det vill säga de över 50 eller 60 kommer att öka avsevärt under de närmaste åren. Tidigare studier har visat på de hälsofrämjande effekterna av ett aktivt liv och kan man då hålla sig aktiv, och därmed friskare, genom att vara volontär, är detta en bra verksamhet ur samhällssynpunkt såväl som ur individsynpunkt.

Projektets förhållande till tidigare forskning

Ett fokusområde för tidigare forskning har varit undersökningar kring hur många personer som är medlemmar i olika föreningar. Statskontoret genomförde i mitten av 1990-talet en undersökning om de samhällsekonomiska effekterna av frivilligarbete och kunde då konstatera att varje svensk i genomsnitt var medlem i 1,3 förening. Allra vanligast är engagemang i idrottsföreningar, där ca 34% av dem som är medlemmar i någon förening är med.[20] Att vara medlem i en förening är emellertid inte det samma som att vara volontär. Man kan se tre kategorier människor i anslutning till föreningarna. Först finns medlemmarna som betalar sin medlemsavgift, men som inte nödvändigtvis gör något mer. Sedan har vi volontärerna som aktivt arbetar i föreningen och sist de som deltar i aktiviteterna.[21] Det är emellertid inte helt klart hur olika undersökningar har ställt sina frågor för att få fram vilka som är volontärer. I EU:s undersökning om aktivt åldrande ställdes exempelvis frågan om huruvida man deltar aktivt i eller utför volontärarbete för några uppräknade typer av organisationer.[22] Som påpekats betyder ju ett aktivt deltagande i en idrottsförening, konstförening eller annan förening inte att man är volontär, man kan ju vara aktiv i en förening i bemärkelsen att man deltar aktivt i föreningens aktiviteter. I EU:s rapport beräknas emellertid antalet volontärer utifrån detta, vilket skulle kunna tyda på att siffrorna för volontärer är betydligt högre än det faktiska antalet volontärer. En studie som diskuterar hur många medlemmar i en förening som också är volontärer har funnit att 5-8% av medlemmarna i en förening har rollen som volontärer.[23] Att Sverige i många Europeiska studier ses som ett land där volontärarbete är så vanligt förekommande, den ovan nämnda rapporten pekar på att 55% av befolkningen i Sverige är volontärer,[24] kan därmed bero på att det i Sverige finns många som är aktiva medlemmar i föreningar – man tränar i orienteringsklubben, sjunger i en kör och går på bok-klubbens föreläsningar, men man är inte volontär i dessa föreningar. Denna undersökning har ställt frågor om hur många som är aktiva volontärer snarare än hur många som är medlemmar i en hembygdsförening eller ett museums vänförening. Denna undersökning har inte haft som ett primärt syfte att göra en kvantitativ studie, men funnit att det är stor spridning mellan olika kulturarvsplatser när det gäller hur

[20] *I samhällets intresse*, 1995, s. 36 ff.
[21] *I samhällets intresse*, 1995, s. 36 f.
[22] *Active Ageing*, Special Eurobarometer 378, 2012, s. 88. Frågan formulerades: "Do you currently participate actively in or do voluntary work for one or more of the following organizations?"
[23] *I samhällets intresse*, 1995, s. 38.
[24] *Active Ageing*, Special Eurobaromenter 378, 2012, s. 88.

många volontärer man har. Det finns både kulturarvsplatser med mycket få volontärer och de som har många, men det är tydligt att det är betydligt fler medlemmar än volontärer där man har organiserat sig som en förening.

Den tidigare forskningen har nästan uteslutande fokuserat på vad olika organisationer, klubbar och föreningar tillför samhället. Det civila samhället, där föreningar och volontärarbete ingår, fyller viktiga sociala, politiska och ekonomiska uppgifter. Ofta argumenteras att föreningslivet är viktigt för det demokratiska samhället, både som en skolning i demokrati för medlemmarna och som en kanal för att uttrycka medborgarnas åsikter.[25] Man har också sett föreningslivet som något som givit individerna socialt kapital. För medlemmar eller volontärer skapar engagemanget ett socialt nätverk och en tillhörighet.[26]

Under 1990-talet intresserade sig forskningen kring volontärer i stor utsträckning för den offentliga sektorns tillbakagång. Man såg hur folk började engagera sig och sluta sig samman i nya grupper för att klara av bassaker som var nödvändiga i glesbygdsområden där service försvann.[27] Det frivilliga eller ideella arbetet analyserades ur olika perspektiv med fokus på samhällsnytta och ekonomi. Genom välfärdssamhällets begynnande tillbakagång intresserade man sig allt mer för det social arbete som kunde utföras av frivilligorganisationer, ofta handlade detta om kvinnors arbete.[28]

Denna studie har funnit att volontärer tillför ett mervärde till organisationen de arbetar för/det civila samhället, dock inte alltid i ekonomiska termer. Många volontärer bidrar exempelvis med kompetenser som annars skulle saknas, till exempel där kulturarvsplatserna är inriktade mot ett visst yrke.

Engagemanget som volontär håller på att förändras, varför det finns anledning att inte bara titta på traditionella organisationer. Engagemanget går från de stora folkrörelserna med sin kollektiva karaktär till att bli mer individfokuserat. Istället för att gemensamt kämpa för en politisk inriktning, nykterhet eller religion, så blir det ”fritidstjänster” inom olika hobbysällskap, idrottsföreningar och kulturföreningar.[29] Ofta vill man kunna styra sitt engagemang mer själv, varför engagemanget i traditionella ideella föreningar minskat.[30] Ofta kommer man med i volontärarbetet genom att man bjuds in att delta från någon man känner. Detta gör att sociala nätverk, ekonomisk ställning, var man bor, utbildning med mera är viktiga faktorer för vem det är som blir inbjuden och inte.[31] Individerna är fortfarande i stor utsträckning styrda av kön, klass och andra aspekter som återspeglas i deras sociala nätverk, men det finns en stark föreställning om individens frihet och möjligheter i samhället som gör att man i allt mindre utsträckning styrs av traditioner och tankemönster när man väljer sitt engagemang.[32] Denna studie har funnit att det i stor utsträckning är personer i tredje åldern som engagerar sig som volontärer, och att det, om man ser till helheten, är en ganska jämn könsfördelning, även om vissa organisationer har en större andel av ena eller andra könet. Klass har inte varit en parameter som speciellt studerats, men ser man till rekryteringsprocesserna är det tydligt att många volontärer rekryteras genom sociala nätverk, vilket kan tyda på att det blir en socialt sett relativt homogen grupp.

Ett område som tidigare forskning ägnat väldigt lite uppmärksamhet är professionaliseringen av arbetet vid kulturarvsplatser. Den studie som finns kring volontärer på museer i Sverige och som berör spänningen mellan personal och volontärer är en

[25] Wijkström, 1999, s. 5 f.
[26] *Genus och civilt samhälle*, 2004, s. 18f.
[27] Erik Amnå, 1995, s. 11 f.
[28] *Genus och civilt samhälle*, 2004, s. 19 f.
[29] Amnå, 1995, s. 56.
[30] *Nationell rapport avseende Sveriges arbete för att nå Europeiska unionens gemensamma mål för volontärverksamhet*, 2007, s. 11.
[31] Stark & Hamrén, 2000, s. 62.
[32] Magnus Boström, Anders Forsell et al. 2004, s. 11 f.

projektrapport från ett projekt som genomfördes på arbetets museum, Eskilstuna museer, Musikmuseum, Norrsundets Arbetarmuseum och Värmlandsmuseum 2002-2004.[33] Denna rapport tar emellertid upp väldigt lite kring vilka volontärerna är eller hur vanligt det är med volontärer. Istället fungerar denna rapport mer som en exempelsamling över hur volontärarbetet fungerar på dessa museer och vilka lärdomar man dragit av det. Projektet volontärer vid kulturarvsplatser har fokuserat tydligare på professionalisering och hur detta förhåller sig till undanträngningseffekter och funnit att det är större risk för undanträngningseffekter vid mindre kulturarvsplatser där uppdelningen mellan volontärer och anställda inte är lika tydlig och där man i större utsträckning är beroende av volontärer för att få verksamheten att fungera.

Resultatets relevans för kulturmiljön, kulturarvet och kulturmiljöarbetet

Tillgängligheten till kulturarv och kulturmiljöer ökar avsevärt med hjälp av volontärer. Volontärer bidrar till att hålla öppet platser och miljöer som annars inte skulle vara tillgängliga. Å andra sidan framgår det tydligt att den professionella personalen inom alla typer av kulturarvsinstitutioner, så som bemötande personal, de som hanterar föremål eller de som visar eller bedriver pedagogisk verksamhet har en betydande kompetens som man behöver värna om för att få en hög kvalitet i verksamheten. Mycket arbete som sker på museer kräver stor kunskap, utbildning och ett professionellt hållningssätt, vilket gör att de anställda inte kan ersättas av volontärer om man ska hålla en hög kompetens och kunskapsnivå. I många verksamheter krävs kunskaper och en överblick över helheten som volontärer ibland saknar. Samtidigt tillför många volontärer specialistkompetens inom ett smalare område inom verksamheten, vilket också är värdefullt. Genom att hitta bra samarbetsformer mellan volontärer och personal kan man därmed skapa ett mervärde kring kulturarvet och kulturmiljöer.

Kvarstående arbetsinsatser – manusinlämning, publiceringsplanering

En rapport har skrivits om Kulturarv och volontärer. Den behöver kompletteras med några intervjuer till för att få ytterligare fyllighet i materialet. Detta arbete kommer att bekostas av Jamtli och genomföras av projektledaren, Anna Hansen. Viss bearbetning behövs sedan för att manuset ska få en stilistisk kvalitet som är önskvärd. Detta arbete beräknas genomföras under tidig höst 2012. Bidrag för att publicera manuset kommer sedan att sökas för utgivning under senare delen av 2012 eller början av 2013.

Resultatspridning - nuläge och framtidsläge

Under projektets gång gavs möjlighet att presentera projektet och de första resultaten under Musunds (museerna kring Öresund) konferens ”Museernes relevans” i Helsingör, 4-5 oktober 2011, vilket gjordes av Anna Hansen. Projektet och dess resultat kommer att presenteras på

[33] *Museer med nya krafter*, 2004.

ett möte för alla Jamtlis antikvarier + nordiskt centrum för kulturarvspedagogiks personal (totalt ca 30 personer) den 7 maj 2012. Arbete pågår för att färdigställa rapporten i publiceringsbart skick under 2012, varvid vi hoppas kunna publicera den, alternativt skriva om den till en artikel som kan publiceras på lämpligt ställe.

Referenser

Active Ageing, Special Eurobarometer 378, 2012
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_378_en.pdf (2012-02-02)

Amnå, Erik *Ideell verksamhet: förutsättningar, organisering och betydelse. Handlingsprogram för forskning*, Stockholm, 1995

Boström, Magnus, Forsell, Anders, Jacobsson, Kerstin, Tamm Hallström Kristina *Den organiserade frivilligheten* Malmö, 2004.

EU:s program för aktivt medborgarskap 2007-2013
http://eacea.ec.europa.eu/citizenship/programme/about_citizenship_en.php (2012-01-13)

Fackförbundet DIK
http://www.dik.se/artikel/10027/volontarer-pa-arkiv-bibliotek-och-museer (2011-12-14)

Fria viljor lyfter Sverige. Det frivilliga arbetets uppgift, innehåll och värde idag och i framtiden. Rapport från socialstyrelsens årliga konferens om den ideella sektorn. Den 15 mars 2005. Stockholm 2005

Genus och civilt samhälle, Socialstyrelsen, Stockholm 2004.

I samhällets intresse? En samhällsekonomiskt studie av den ideella sektorn. Statskontoret 1995: 7, Stockholm, 1995.

Museer med nya krafter. Ett pilotprojekt om frivilligarbete på museer 2002-2004, Arbetets museum, Norrköping 2004.

Nationell rapport avseende Sveriges arbete för att nå Europeiska unionens gemensamma mål för volontärverksamhet, Regeringskansliet, Integrations- och jämställdhetsdepartementet, ungdomspolitiska enheten, 2007.
http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/85572 (2011-12-14)

Riksdagens dokument: Motion 2005/06:Fi229 Social ekonomi – en sektor med möjligheter.
http://www.riksdagen.se/webbnav/?nid=410&dok_id=GT02Fi229 (2012-01-18)

Regeringen, utbildningsdepartementet. Pressmeddelande 16 februari 2011.
http://www.regeringen.se/sb/d/14066/a/161193

Slater, Alix, "Revisiting typologies of membership schemes in museums and galleries" in Sandell, Richard and Janes, Robert R. (eds) *Museum management and marketing*, London, 2007

Stark, Agneta och Hamrén, Robert *Frivilligarbetets kön kvinnor, män och frivilligt arbete. En översikt*, Stockholm, 2000.

SVT kulturnyheterna 2 december 2010: http://svtplay.se/v/2255083/sa_fort_man_foreslar_nagot_sa_letar_folk_upp_problem (2011-12-14)

Volunteering by older people in the EU, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin 2011

Wijkström, Filip *Svenskt organisationsliv – framväxten av en ideell sector*. Ekonomiska forskningsinstitutet vid handelshögskolan i Stockholm, Stockholm, 1999.